

Papp Szilárd

Akli (Оклі), református templom

Az egykori Ugocsa vármegyében, Nagyszőlőstől (Виноградів) délre, a mai ukrán-román határ mocsaras területén fekvő, kisméretű falu viszonylag későn, a XIV. század első felében tűnik fel a forrásokban. Az Akli család kihaltával, a XV. század közepén a Perényiek és a Magyiak igyekeztek megszerezni váltakozó sikerrel a falut, majd 1465, illetve 1471-től teljesen az utóbbi család kezébe

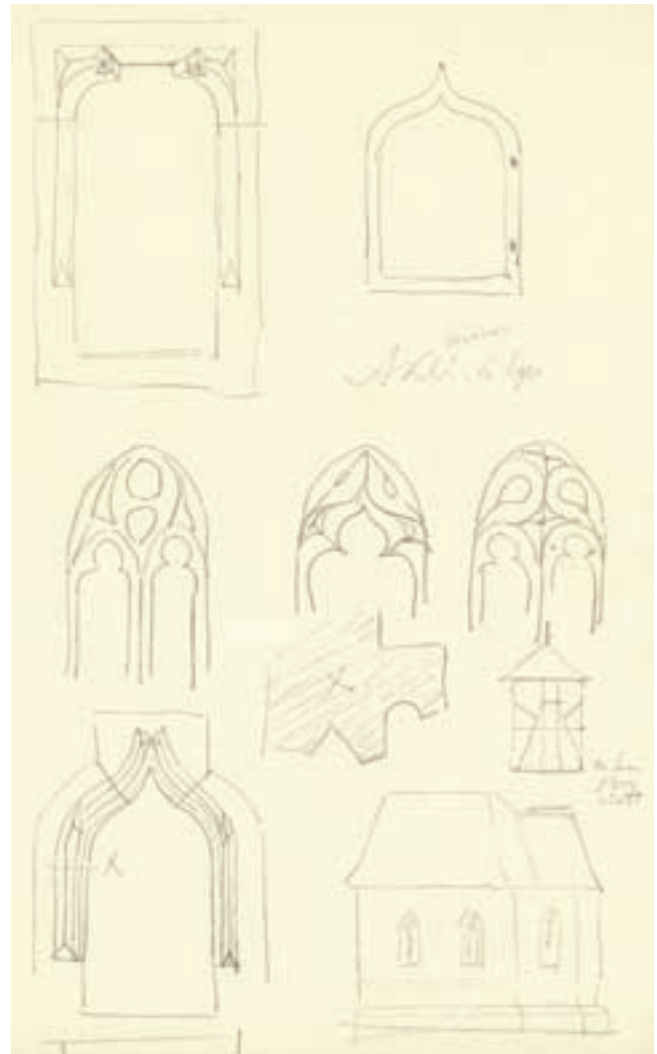
rézsűs profillal kialakított, pillanatnyilag barnára festett és minden bizonnyal modern kori lábazat veszi körbe – csak a sekrestyén nem jelenik meg –, melynek eredete visszanyúlhat a középkorig.⁴ Az épület falkoronáját jelenleg nem zárja párkány.⁵ A hajó sarkait kívül nem támasztják támpillérek, a szentélyen viszont egyoszthatú, vastkos, részletmegoldás nélküli, zsindegyel fedett támok láthatók.

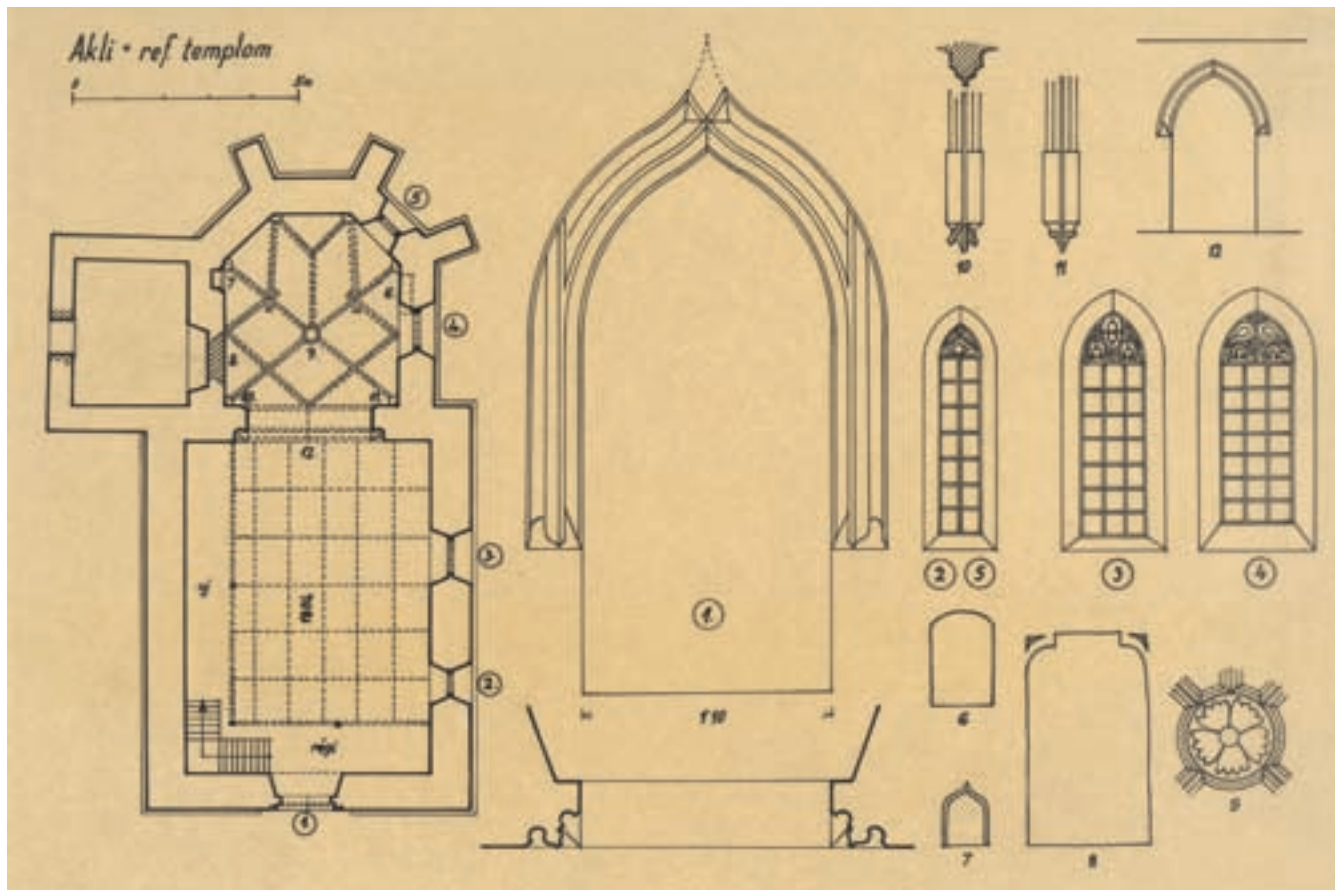
1. A templom délkeletről

került.¹ Templomáról annyi tudható, hogy sokáig a szomszédos Halmi (Halmeu) leányegyháza volt, s 1474-ben vagy kicsit korábban a Magyiak birtoklásával kapcsolatban vált önálló plébániává, a családból származó Dömötör plébános idejében.²

A település nagyságrendjét tükröző, kisméretű, keletelt templom jórészt ma is középkori formájában látható (I–3. kép). Falzatának anyaga az újabb, vastag meszelés miatt nem állapítható meg, szintén fehérre meszelt szerkezeti elemeit legalábbis részben kőből faragták.³ Téglalap alaprajzú, síkfedésű hajójához egy-egy falfélszélességgel vékonyabb, a nyolcszög öt oldalával záródó, egyetlen boltszakaszos szentély csatlakozik. Középkori eredetű, négyoszög alaprajzú sekrestyéjének falai a szentély északkeleti sarkánál és a hajó északkeleti sarkától némileg nyugatra támaszkodnak neki a templomhoz. Egykori falazott toronyra utaló nyomok az épületen nem láthatók. A templomot egységes,

2. A templom déli homlokzata és részletrajzok (Schulcz Ferenc, 1864)

3. A templom alaprajza részletrajzokkal (Várnai Dezső, 1940)

A hajó nyugati homlokzatát egyedül a tengelyébe állított ajtó tagolja, melynek számárhátíves záródású kerete van (4. kép). Profilja a vállvonalnál tagozatszétválást, a záradékban pedig átmetsződést mutat. A profil a felújítások, vakolások következtében erősen elnagyvult. Két homorlat között pálcatszerű formát mutató kialakítása egykor biztosan tagoltabb volt, amire már az is utal, hogy vállvonala felett a pálcátagot kísérve egy másik tagozat maradványa is feltűnik. Eltérőek az információink arról, hogy eredetileg milyen lehetett. Schulcz Ferenc 1864-es rajzán, ahol az ajtó nézeti felmérése mellett profilja is látható, kívülről ék alakú bemetsződés, majd két átlós lemeztag között homorlat jelenik meg (2. kép).⁶ Várnai Dezső (1910–1975) felmérésén viszont már homorlatok által közrefogott, pálcátaggal bővített, átlós elhelyezkedésű körtettagot látni (3. kép).⁷ A keret lábázatának felső záródása mai alakjában valószínűleg szintén modern kialakítás, s a gúlás megoldás, amelyből a profil közvetlenül nő ki, a rajzok alapján az eredetinek lapított utánzata lehet.

A hajó déli falát két csúcsíves, rézsús bélletű, mérműves ablak tagolja. Az egyosztatú nyugati vékonyabb és némileg alacsonyabb, mérműve egy-egy orrtaggal bővített számárhátívet mutat (5. kép). A másik kétosztatú, nyílásai

fünt orrtagos csúcsívvel záródnak, ami felett középen szintén orrtagos, álló halhólyag tölti ki az ívmező felső részét (6. kép). Az ablak osztópálcáját Schulcz még látta. A hajó északi homlokzata lábázatától eltérően teljesen tagolatlan.

A szentély déli és délkeleti falán a hajóablakkal azonos kialakítású és elhelyezkedésű egy-egy ablak látható (3. kép). A kétosztatú déli nyílásait fünt orrtagos félkörívek zárják, rajtuk összeboruló halhólyagok jelennek meg. A másik, egyosztatú nyílásnak egyszerű, orrtag nélküli számárhátív alkotja a mérművét. A lábázat nélküli sekrestyén kívül középkori részletformák nem tűnnek fel.

A hajó belsejében két ablak utal középkori eredetére. Kiss Lóránd az északi hajófalán nyitott kutatóablakot, ahol az első meszelt rétegen egy álló alak lábai, egy felszerszámozott ló és még egy alak ruházata voltak láthatók. A falfestmény secco technikával készült az érdes felületű vakolatra, színei: téglavörös, fekete, bordó, lila, elszíneződött zöld. A XV–XVI. század fordulójáról származhat, feltehetően a Királyok imádása jelenetet ábrázolták (7. kép). A falképet később visszameszelték. A csúcsíves diadalív pillérei a vállvonallig tagolatlanok, ahol rézsús felületből válik ki az ív profilja: nyugat felé rézsúbe metszett

4. A hajó nyugati kapuja

homorlat, a másik oldalán egyszerű élszedés fut (8. kép). A szentély északi falán kőkeretű, élszedett profilú, szemöldökgyámos sekrestyeajtó látható, a gyámok végződésénél átmetsződő profillal (2. kép). Tőle keletre szabálytalan záradékú, számárhátíves fülke jelenik meg, profil helyett tokhoronyra emlékeztető kerettagolással. A déli oldal ke-

5. Mérmű a hajó déli falának nyugati ablakában

leti felén tagolatlan keretű, szegmensíves ülőfülke mélyed a falba.

A szentélyt hálóboltozat fedi, amelynek alapvázát két, egymásra majdnem merőleges keresztborda alkotja (3, 9. kép). Ezt egészíti ki az északi, nyugati és déli fal ívmezejének záradékából V alakban hozzájuk futó két-két borda, továbbá keleten, a záradékokban szokásos, Y alakban ívelő bordaszakaszok. A bordák profilja kétszer hornyolt. A boltindítások alját eltérően kialakított konzolok alkotják, melyekről hengeres faloszlopok indulnak felfelé. Nem sokkal a konzolok felett ezek felületéről válnak ki a bordák, részben visszametszett orrtaggal. A délnyugati, délkeleti és a záradék déli sarkában a bordák orrtagja azonban már a konzolok felületéről indul. A délnyugati sarokban profilozott tölcserkonzol látható, az északnyugatiban konzol helyett sátoztetőszerű forma figyelhető meg, melyen már szintén megjelenik az innen induló borda orrtagja (3. kép). A záradék két nyugati sarkában kettőstalpú tornapajzs díszíti a konzolokat. Az északnak a felületén, melynek felső szélét szembefordított, kettős hullámvonallal alakították ki, nem látható címer, a délién nehezen kivehető, talán oldalékes ábra domborodik, amely még leginkább a Gutkeled nemzetség címerét juttatja az eszünkbe (10. kép).⁸ A záradékfal északi sarkában a konzol helyén már csak alaktalan tömb látható, a délit egykor feltehetően emberfő díszítette, hajának részlete az egyik oldalon még kivehető.⁹ A boltozat hengeres zárókövén a bordaprofil nem fordul körbe, alsó felülete jelenleg

6. Mérmű a hajó déli falának keleti ablakában

dísztelen.¹⁰ A tőle északkeletre és délkeletre eső csomópontoknál a bordák végződésai átmetsződnek egymáson. Kiss Lóránd falkutatást végzett a szentélyben is, ahol az első vakolatréteg azonos volt az északi hajófal érdes felületű vakolatával. A szentély kőelemein (sekrestyeajtó, szentségtartó, boltozati bordák, konzolok), a második meszelt rétegen vörös és szürke színezés vált láthatóvá, a konzolok címerpajzsait vörösre színezték (11. kép).

A sekrestye jelenlegi dongaboltozata származhat a középkorból, teljesen egyszerű északi ajtaja és keleti falának beszűkített, álló téglalap alakú ablaka mai formájukban inkább későbbiek.¹¹

Noha falkutatás nélkül nem lehetünk benne biztosak, a ma látható megoldások és részletformák alapján a jelenlegi templom egységes építkezés eredményének tűnik. Ennek ideje a részletek alapján nagyjából meghatározható. A nyugati kapu és a sekrestye tipikus tagozatátmetsződései és -szétválásai együttesen, bizonyos előzmények után, az 1480-as évektől kezdtek Magyarországon az általános építészeti formakincshez tartozni, s a gótika végéig alkalmazták őket.¹² A (kettőstalpú) tornapajzs a XV. század utolsó harmadától volt kedvelt forma, de az északi hullámvonalakkal kialakított felső széle tipikus Jagelló-

7. Falkép részlete a hajó északi falán

kori megoldás.¹³ Habár az 1430-as években már feltűnt az országban a szentélyboltozat alaprajzi típusa, két csomópontjának bordaátmetsződése legkorábban az 1480-as években jelent meg uralkodói építkezéseken.¹⁴ Az ugoicsai falusi plébániatemplom esetében mindez azt jelenti, hogy az építkezéssel leginkább 1500 körül, illetve a XVI. század első negyedében, harmadában lehet számolni.

E datálás illeszkedik a környék egykorú templomépítészetéhez is. Méretét, arányait és főként boltozatát illetően közel áll Aklihoz a tőle nem messze, délre fekvő, Szatmár megyei Egri református temploma, ahol a szentély csillagboltozatán szintén feltűnik a bordaáthatás.¹⁵ Összképét illetően, de azonos nyugati kapujával és részben egyező mérműveivel szoros analógiája a két falunyira fekvő Csepe (Чена) református temploma is (12–13.

8. A szentély belseje nyugatról

kép).¹⁶ Szamarhátíves mérműveihez a szatmári Nagygéc és Nagyszekeres templomán tűnik fel hasonló, s utóbbin olyan baldachinszerű boltindítással is találkozunk, melynek alapján az akli szentély északnyugati, töredékes „konzolja” is elképzelhető.¹⁷ Boltozata is megjelenik a környé-

9. A szentély boltozata

10. Konzol a szentély záradékfalának déli sarkában

11. Konzol a szentély záradékfalának déli sarkában, kutatás közben

ken, a Beregszász melletti Nagymuzsaly (Мужиєве) templomának hajójában.¹⁸ Miután e boltozat formája meglehetősen ritka, a két szerkezet építése közt valamiféle kapcsolat bizonyosan volt. Nem feltétlenül szoros időbeli egyezésre és közvetlen összefüggésre kell azonban gon-

dolnunk, könnyen elképzelhető, hogy mindkét emlék számára a terület legjelentősebb egyházi épülete, a beregszászi (Беperове) plébániatemplom szolgált előképül.¹⁹

Akli 1474-ben említett, korábban Halmi alá tartozó leányegyháza a fentiek értelmében még nem lehetett azonos a jelenlegi épülettel. Annak felépítését, miután a falu legkésőbb 1471-től teljesen a Magyi család kezében volt, és úgy tűnik, legalább a XVI. század közepéig folyamatosan ők bírták az egész települést, leginkább e család tagja-

12. Csepe, a református templom délkeletről

inak tulajdoníthatjuk.²⁰ A família címere azonban, melyet 1418-ban Magyi (Moghi) Mátyás nyert Zsigmondtól, egészen más ábrát mutat, mint amit a templomszentély záradékfalának déli sarkában lévő pajzsra sejtethünk.²¹ Nem ismerjük ugyan a Magyiak nemzetségi eredetét, de nem zárható ki, hogy a Gutkeled nemből származtak, s erre utalna a szentély címerpajzsa – ha valóban ez az ábra látható rajta –, ahogy az is elképzelhető, hogy a templom építésében más, e nemből származó személy(ek) is részt vett(ek).²²

A fényképeket Mudrák Attila (1, 4–6, 10, 12–14), Kiss Lóránd (7, 11) és Papp Szilárd (9) készítette, az archív rajzok a Forster Központ Tervtárából származnak: ltsz.: K 13459 (2), K 46 (3).

13. Csepe, református templom. Ablakméművek

JEGYZETEK:

- ¹ Ld.: Németh Péter tanulmányát e kötetben; továbbá: PERÉNYI LEV. 2008. 251.: No 514., 264–265.: No 549–550.
- ² Uo., 270.: No 560.
- ³ Egy archív fotón a hajó délkeleti sarkának lábazatán armírozás figyelhető meg, körülötte pedig törtkőből álló falszövet. Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 1980/P393.
- ⁴ A lábazat a nyugati kapu két oldalán megszakad, nem kizárt, hogy ha középkori előzménye van, annál a profil itt merőlegesen lefelé fordult, és lefutott a földig.
- ⁵ Schulcz Ferenc 1864-es rajzán, melyen részletrajzok mellett a templom déli homlokzata is látható, a lábazati párkány szintén rézsús, főpárkány pedig nem jelenik meg. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13459.
- ⁶ E forma első része csonka fecskefark elnevezéssel ismert az irodalomban. FEUERNÉ 1958. főleg: 367., 3–4. kép.
- ⁷ Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 1, 46.
- ⁸ Ha a pajsz felületéről a vastag meszelést eltávolítanák, az ábra valószínűleg jobban meghatározható lenne.
- ⁹ Rómer szerint *Consolok lombosítottal fej és címerekkel*. Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 57.; DESCHMANN 1990. 153–154. két emberfejes konzolt említ.
- ¹⁰ Rómer 1864-es látogatása idején a zárókövön nem látszott ábra (Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 57.), Várnai későbbi felmérésén azonban feltüntetett rajta egy rozettát.
- ¹¹ A sekrestye a XIX. század második felében használaton kívül volt, befalazott, szentélybe nyíló ajtaját említi: HENSZLMANN 1864. 141.
- ¹² PAPP 2005. 87–89., 97–101.
- ¹³ A tornapajzsokra ld.: MM 1987. I.: 695 (Lővei Pál–Varga Lívია); a felső szél kialakítására a kőfaragásban ld.: MIKÓ 1986. 56., 57., 60., 69., 70., 71., 74. kép.
- ¹⁴ A boltozatformára az 1430-as évekből ld. a pozsonyi Szent Márton-templom nyugati részének első emeletén a középső és az északi tér lefedését. *Sigismundus rex et imperator* 2006. 656–657.
- (Juraj Žary). A bordaátmetsződés legkorábbi, jól datálható példájára ld. PAPP 2005. 89., 178., 170. kép.
- ¹⁵ KOLLÁR 2011. 376–379 (Papp Szilárd) – ld. még uo.: 135–136., 34. kép.
- ¹⁶ DESCHMANN 1990. 151–152.
- ¹⁷ Nagygéc: KOLLÁR 2011. 361–365 (Papp Szilárd) – ld. még uo.: 134–135., 36. kép; Nagyszekeres: uo.: 351., 353., 1., 3., 9. kép (Papp Szilárd), illetve: 134–135., 35. kép.
- ¹⁸ Ld. Nagymuzsaly leírását e kötetben.
- ¹⁹ Erre ld. a beregszászi és a nagymuzsalyi templomról szóló tanulmányt, illetve leírást a kötetben.
- ²⁰ Itteni birtoklásukra már 1443-ban ld.: MOL, DL 70892; 1465: C. TÓTH 2006b. 50–51.: No 73.; PERÉNYI LEV. 2008. 264–265.: No 549–550. – ld. továbbá: MAKSAY 1990. II.: 830., valamint Németh Péter tanulmányát e kötetben.
- ²¹ MOL, DL 50518. – ld.: NYÁRY 1885. 57–59.; RADOCSEY 1957. 276., 288. Hogy itt biztosan a később főleg Magyiként ismert családról van szó, egy 1513-as, eddig csak feltételesen meghatározható címer mutatja. A krakkói és bolognai egyetemen tanult humanista, később váradi kanonok, Magyi Sebestyén ebben az évben Bolognában kiadta Janus Pannoniusnak Guarino da Veronát méltató versét, melyet Szatmári György pécsi püspöknek ajánlott. A könyv egy példányának (OSZK, RMK III.: 182.) Alv oldalán négy címer jelenik meg: Szatmárié, egy Perényi, egy ábrája alapján kevésbé Turzó, mint inkább Geréb, és alul az 1418-as armáliséval gyakorlatilag megegyező ábrájú, azaz Magyi-címer. A címerábrák mindegyike némileg rontott formában látható, tehát nyilván Itáliában festették őket. A könyvről és címereiről ld. *Pannonia regna* 1994. 447–448.: No IX-27. (W. Salgó Ágnes); FARBAKY 2002. 70. és 112–113. kép.
- ²² A Magyiakkal kapcsolatban a fenti könyvben is megjelenik Gutkeled-címer (hacsak nem egy arany színű, az uralkodóra utaló koronáról van szó!). Janus költeményének bevezetését ugyanis festett keret is kiemeli (B1r), melynek alján a Sárkányrend jelvénye által körbevett „oldalékes”, de derékszögben elfordított ábra látható, vö. uo.

14. Akli, református templom. A szentély boltozatának és egyik ablakának részlete